

УДК 17.032.1; 338.2 – 053.81

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2021.2.5>**Ольга ЛАВРЕНКО**

кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, вул. Паньківська, 2, м. Київ, Україна, 01033
ORCID: 0000-0002-9943-9536

Olga LAVRENKO

PhD, Associate Professor, Leading Researcher, Laboratory of Organizational and Social Psychology, G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 2 Pankivska str., Kyiv, Ukraine, 01033
ORCID: 0000-0002-9943-9536

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**EMPIRICAL STUDY OF STUDENTS' ECONOMIC SELF-DETERMINATION**

У статті представлені результати емпіричного дослідження економічного самовизначення студентської молоді. Економічне самовизначення особистості визначається як відносно самостійний етап соціалізації. Його сутність полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі і сенсу життя, готовності до самостійної економічної діяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і моральних вимог, які ставить перед ним суспільство. Це певного роду свобода і особиста відповідальність за вибір певного способу життя та життєдіяльності. Проаналізовано оцінку студентами рівня свого матеріального забезпечення, основні джерела доходу (у сьогоденні та майбутньому), оцінку причин протиправних, аморальних дій в економічній сфері, різних неетичних способів економічного самозабезпечення.

Ключові слова: економічне самозабезпечення, студентська молодь, джерела доходу, локдаун, матеріальний добробут, неетичні способи матеріального самозабезпечення.

The article presents the results of an empirical study of students' economic self-determination. Economic self-determination of the individual is defined as a relatively independent stage of socialization. It forms individuals' awareness of the purpose and meaning of life and readiness for independent economic activities based on the desires, available qualities, capabilities and moral society requirements.

It is a kind of freedom and personal responsibility for choosing a certain way of life and living. The author analyzes students' assessment of the level of the irfinancial security, main sources of income (present and future), the causes of illegal and immoral actions in the economics phere, as well as various unethical ways of economic self-sufficiency.

Keywords: economic self-sufficiency, students, sources of income, lockdown, financial well-being, unethical ways of financial self-sufficiency.

Актуальність проблеми. Сьогодні країна зумовлює потребу суспільства в економічно грамотних громадянах. Потребу в тих, хто свідомий складних перипетій нашої хронічно реформованої економіки, готовий активно і вмотивовано включатись у розбудову ринкових відносин. Йдеться про людей підприємливих, ініціативних, здатних на виважений ризик і схильних самостійно приймати відповідальні рішення на користь не тільки собі, а й іншим. Наша країна потребує молодих людей з розвинутою економічною культурою, соціалізованих у сфері примноження, користування, раціонального розподілу матеріальних і духовних благ в економічній сфері суспільного життя. Адже економічно і професійно освічена молодь здатна

своєю економічною активністю та діяльністю зробити помітний внесок у розвиток вітчизняної економіки, підвищення якості свого життя та життя інших людей.

Сучасні ринкові соціально-економічні умови, що стрімко змінюються, ставлять молодих людей перед вибором свого місця в системі економічних відносин. Молодим людям доводиться визначатись з видом економічної діяльності, щоб досягти найбільш вигідного становища в економічній системі. Адже це дає можливість брати активну участь у формуванні ринкових відносин, водночас забезпечуючи собі бажаний рівень матеріального добробуту. Тому дослідження економічного самозабезпечення молоді на ринку праці України, гостроти її прояву у студентському

віці наразі є актуальним. Саме якість економічного самовизначення визначає ступінь економічної активності молодих людей не лише в області стратегії споживання, а й у соціальній практиці організації життя.

Зазначена проблематика має не лише суто наукове, а й практичне значення. Адже сучасна вітчизняна молодь складає більше половини працездатного населення держави, вона має свої орієнтації, інтереси і потреби, болісно відчуває на собі тягар економічної кризи та недостатність державних асигнувань на соціальні потреби. Водночас молодь – це майбутнє держави, а тому від забезпечення стартових умов її діяльності, від її здатності економічно самовизначитись залежить подальший розвиток нинішнього суспільства, а також майбутніх поколінь. Держава покладається на студентів як на сучасних та майбутніх платників податків, з яких будуть утримуватися соціально незахищені верстви населення, здійснюватимуться соціальні виплати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз психологічної літератури свідчить, що дослідженню проблем економічного самовизначення, економічної свідомості приділяли увагу зарубіжні вчені М. Вебер, Е. Дюркгейм, Дж. Катона, С. Московічі, А. Сміт та ін. У вітчизняній та пострадянській психології дослідження цих проблем були здійснені впродовж останніх років такими вченими, як Н. Боєнко, Л. Борисова, О. Дейнека, А. Журавльов, Н. Журавльова, Т. Ковальова, В. Комаровська, А. Купрейченко, Г. Ложкін, В. Москаленко, В. Спасенніков, В. Хащенко, Т. Хащенко, Л. Хитрош, Є. Шибанова, В.М. Сич, В.О. Сич та інші. Їх дослідження мають велике значення для теорії і практики вивчення економічного самовизначення особистості [1; 2; 5; 6].

Науковцями лабораторії соціальної психології, організаційної та соціальної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (2012–2018) здійснено дослідження соціально-психологічних проблем становлення суб'єкта економічної соціалізації, соціально-психологічних закономірностей становлення економічної культури молоді у вітчизняному освітянському просторі, ролі духовно-морального фактора в економічній соціалізації особистості (учнівської та студентської молоді), що дало новий поштовх у дослідженні процесу економічного самовизначення [3; 4]. Оскільки зараз в Україні відбуваються стрімкі зміни в економіці, що веде за собою зміну економічної свідомості молодих людей, відповідно це потребує широкого кола

емпіричних досліджень в цій галузі. Проте таких досліджень наразі недостатньо.

Визначення мети дослідження. Мета статті – представити результати емпіричного дослідження економічного самовизначення студентської молоді.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Студентство – самостійна соціально-демографічна група, яка має свою специфіку та особливості. Її основна своєрідність, по-перше, це навчальна діяльність як вид професійної роботи. Головне завдання кожного студента – «входження» в професію, тобто засвоєння певних професійних знань та навичок, вибір спеціалізації. По-друге, визначальною рисою сучасного студента є приналежність до одного віку, одного покоління. Вікові категорії практично в усіх культурах визначають не лише хронологічний вік людини, а й її суспільне становище, соціальний статус і соціальні ролі. Це свідчить про існування об'єктивної взаємозалежності віку і соціальних можливостей. Вік людини сам по собі сигналізує про рівень когнітивного, емоційного, психологічного та особистісного розвитку індивіда, він окреслює діапазон соціальних ролей, статусне становище в стратифікаційній системі суспільства, коло виконуваних робіт. Середньостатистичний вік українського студентства становить від 17 до 24–25 років. По-третє, студентська молодь, зважаючи на її вікові та соціально-психологічні особливості, потребує соціокультурної ідентифікації, а тому більшою мірою, ніж інші соціальні і вікові групи, сприймає трансформаційні процеси в суспільстві, пов'язані із засвоєнням систем цінностей, моральних норм, які формують певні форми економічної поведінки.

Вік 17–22 років традиційно вважається періодом нормативної вікової кризи, входження з пізньої юності в ранню дорослість, що знаменується початком повної відповідальності за власне життя, свій вибір та рішення. Особистість на даному етапі шукає змогу проявити себе як у професійному середовищі, так і в особистому житті, відбувається розрив емоційного зв'язку з батьківським домом та пошук свого шляху в житті.

Через пандемію Covid-19 та локдауни багато студентів втратило роботу, яка для них була великою підмогою. Адже студентські підробітки (як студентів – заочників, так і тих, хто навчається стаціонарно) допомагають їм сплачувати за навчання, забезпечувати себе самостійно. Незалежно від професійної спеціалізації (технічної, гуманітарної, економічної, культурологічної тощо) економічна соці-

лізація студентства здійснюється повсякчасно, оскільки завдяки їй молоді люди поступово входять в економічне життя суспільства.

Економічне самовизначення особистості нами обґрунтовано як відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення цілі і сенсу життя, готовності до самостійної економічної діяльності на основі співвіднесення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і моральних вимог, які ставлять перед ним оточуючі люди та суспільство. Ми визначаємо економічну самозабезпеченість як процес та стан, який не вимагає будь-якої допомоги, підтримки чи взаємодії для виживання. Це певного роду свобода і особиста відповідальність за вибір певного способу життя та життєдіяльності

Економічне самовизначення студентської молоді, завдяки якому формується їхня економічна активність, має свої особливості, так як на цьому етапі життя здійснюється оцінка себе на ринку праці, формується уявлення про власний бюджет, починається більш конкретне знайомство з банківською системою, трудовими відносинами тощо. До цих особливостей економічної соціалізації можна додати ще й ті проблеми, з якими стикається молода людина при переході до дорослого самостійного життя, а саме: пошук шляхів досягнення економічної незалежності, особливості заощадливої та споживчої поведінки, професійна орієнтація, вибір кар'єри, формування ціннісних і моральних орієнтацій в економічній сфері, зміни у самосвідомості.

Для вивчення закономірностей, структури і спрямованості економічного самовизначення студентської молоді співробітниками Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (Н. Дембицька, І. Зубіашвілі, О. Лавренко, Т. Мельничук була розроблена анкета за методом структурованого інтерв'ю (гугл-форма). Вона включала низку закритих та відкритих питань, які дають можливість вивчити основні аспекти означеної проблеми. У дослідженні, проведеному в період локдауну, взяли участь 315 студентів різних закладів вищої освіти України. Дослідження проведене у рамках наукової теми «Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін» (2019–2021 рр.).

Дослідженням встановлено, що у студентів має місце поляризація в оцінці свого сьогоденного рівня матеріального добробуту. Так, 44,7% оцінюють його як достатній, а 38,2% – як недостатній; як низький та високий оцінюють відповідно 6,6 та 2,6% студентів. В оцінці

свого матеріального добробуту студентська молодь відносить себе ближче до середнього класу, ніж до переважаючого низькодохідного.

Зважаючи на пандемію COVID-19, локдауну, молоді люди по-різному оцінюють рівень свого матеріального забезпечення. До пандемії *оптимістичне сприйняття* цього рівня відмітили 29,3 % респондентів, в умовах пандемії – оптимістичність знизилася до 10,7 %, а очікування в майбутньому, по закінченню економічних негараздів, викликаних пандемією, зросло до 58,7%.

Студентська молодь, економічно самовизначаючись, менше сподівається на державу, її допомогу і більше розраховує на батьків, себе чи своє найближче оточення. Так, основними джерелами доходу вказано: допомогу інших людей (батьків, родичів, знайомих) – 64,5%; власну заробітну плату – 53,9%; стипендію – 35,5% та тимчасові підробітки – 32,9%. Невелика частина студентів відзначила, що основним джерелами її доходів є приватна практика (18,4%) та доходи від власного бізнесу (13,2%). Повністю на утриманні батьків живуть 10,5%, а лише 5,3% живуть самостійно, допомагаючи батькам.

Переважає більшість студентів відзначає, що вирішення питання нестачі матеріальних ресурсів для більшості людей залежить від зусиль самої людини (73,7%), наявних у неї здібностей та професійних навичок (67,1%), її якостей (46,1%); і лише 14,5% відзначають наявність престижної посади.

Самовизначилися опитувані з основними джерелами свого доходу в сьогоденні та в майбутньому. Результати представлені в табл. 1.

Аналізуючи дані таблиці 1, доходимо висновку, що основними джерелами доходу в сьогоденні для більшості студентської молоді є допомога інших людей (родичів, знайомих – 64,5%), заробітна плата (53,9%), стипендія (35,5%), тимчасові підробітки (32,9%). У майбутньому – заробітна плата (71,1%), доходи від власного бізнесу (72,4%), приватна практика (34,2).

У сьогоденні в економічному самозабезпеченні переважають зовнішні джерела матеріального забезпечення (допомога інших людей) і частково заробітна плата (для працюючих студентів), у майбутньому – внутрішні (заробітна плата, доходи від власного бізнесу). Зіставляючи ці відповіді, можна відмітити зміну пріоритетів у сьогоденні та майбутті молодих людей щодо основних джерел доходу. Так, у майбутньому зросли сподівання на заробітну плату (з 53,9 до 71,1%), на доходи від власного бізнесу – в 5,5 разів, приватну практику – майже вдвічі, значно зросли

Таблиця 1

Відповіді на запитання щодо основних джерел свого доходу в сьогоднішній та в майбутньому

	Основними джерелами Вашого доходу в сьогоднішній є (вкажіть номери трьох відповідей):	У %	Якими Ви бачите реальні джерела забезпечення в майбутньому бажаного рівня матеріального благополуччя (оберіть максимум три відповіді):	У %
1	Заробітна плата	53,9	Заробітна плата	71,1
2	Стипендія	35,5	Стипендія	2,6
3	Дивіденди з цінних паперів (акцій, облігацій)	1,3	Дивіденди з цінних паперів (акцій, облігацій)	15,8
4	Відсотки з грошових внесків	2,6	Відсотки з грошових внесків	19,7
5	Здача квартири (будинку) в оренду	2,6	Здача квартири (будинку) в оренду	21,1
6	Доходи від власного бізнесу	13,2	Доходи від власного бізнесу	72,4
7	Соціальна допомога	9,2	Соціальна допомога	1,3
8	Допомога інших людей (родичів, знайомих)	64,5	Допомога інших людей (родичів, знайомих)	5,3
9	Приватна практика	18,4	Приватна практика	34,2
10	Тимчасові підробітки	32,9	Тимчасові підробітки	10,5
11	Відкладені раніше кошти	1,3	Власний прибутковий бізнес	1,3
12	Батьки допомагають	1,3	Допомога батьків	1,3

сподівання на дивіденди з цінних паперів (акцій, облігацій) – у 12 разів, відсотки з грошових внесків – у 7,6 разів, від здачі квартири (будинку) в оренду – у 8 разів. Натомість знизилася сподівання на соціальну допомогу від держави, допомогу інших людей (родичів, знайомих) – у 7 разів, тимчасові підробітки – втричі та стипендію.

Оцінюючи різні неетичні способи матеріального самозабезпечення (*розважальний бізнес, що експлуатує сексуальність, фінансові піраміди шлюб за розрахунком, ворожіння, магія, екстрасенси, діяльність в релігійних сектах, виробництво і торгівля шкідливими для екології і людей продуктами, неетична реклама – в межах від 53,9% до 85,5%*) як неприйнятні з мотивів аморальності, водночас студенти недооцінюють небезпеку з точки зору моралі неетичної реклами, шлюб з розрахунку, розважального бізнесу, що експлуатує сексуальність, діяльність фінансових пірамід. Зокрема, п'ята частина опитаних вважає ці піраміди допустимим способом економічного самозабезпечення за умови, якщо «моя роль в цій справі є цілком законною та моральною». 17% допускають використання цього способу лише в критичній ситуації, майже 8% вважають їх цілком етичними.

Подальше наше дослідження ми спрямували на отримання оцінки респондентами *основних причин*, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в процесі економічного самозабезпечення (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка основних причин, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в процесі економічного самозабезпечення (%)

	Причини (оберіть максимум три відповіді)	Кількість відповідей (%)
1	Правова необізнаність	19,7
2	Безкарність правопорушень в економічній сфері	34,2
3	Можливість отримання легких грошей, швидко збагатитися	75,0
4	Низький рівень доходів у сім'ї	36,8
5	Недієвість моральної перестороги всередині себе	22,4
6	Бажання жити як «золота молодь»	22,4
7	Страх перед бідністю	22,4
8	Кредо, що «гроші вирішують все»	25,0
9	Пропаганда успіху і самореалізації	1,3
10	Неможливість законним чином заробити гроші	22,4

Як засвідчують дані табл. 2, респонденти вважають, що основними причинами, що підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері, є такі: переважна більшість виділяє «можливість отримання легкої здобичі, легких грошей» (75,0 %); а також «безкарність правопорушень в економічній сфері» (34,2%), «низький рівень доходів у сім'ї» (36,8 %). «Недієвість моральної перестороги всередині себе», «правова

необізнаність» в оцінці студентства не є тими дієвими чинниками, які мали би запобігти аморальним діям, вчинкам людини в економічній сфері (їх зазначили усього відповідно 22,4% та 19,7% респондентів). Мабуть, що цьому сприяють численні факти безкарності порушень в економічній сфері, різке погіршення економічного стану в країні, втрата усталених джерел доходів багатьма сім'ями, відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби із протиправною економічною діяльністю, тенденції моральної та духовної деградації в суспільстві, недостатній моральний осуд фактів аморальних дій з боку громадянського суспільства. Кредо, що «гроші вирішують все» відзначила лише четверта частина опитаних (25%), прагнення до наживи – 23,7%, а п'ята частина опитаних відзначила як моральні чинники, так і суто економічно-соціальні: неможливість законним чином заробити гроші, недовіра моральної перестороги всередині себе, бажання жити як «золота молодь», страх перед бідністю. Пропаганду успіху й самореалізації як приклад успішного економічного

самовизначення та самозабезпечення, розгорнуто в ЗМІ, соціальних мережах, відзначило лише 1,3% респондентів.

Висновки. Отже, дослідження економічного самовизначення студентської молоді є актуальним у соціально-психологічній науці, оскільки сучасні соціально-економічні та політичні умови вимагають від особистості життєвої активності, здатності до самоствердження та саморозвитку, вміння використовувати свої можливості та здібності в різних ситуаціях життєдіяльності. З'ясовано особливості економічного самовизначення в пізній юності-ранній дорослості, що полягають у визначеності в способах матеріального самозабезпечення на рівні нижче середнього; внутрішньому локусові контролю у питанні матеріального забезпечення; пасивному характері способів матеріального забезпечення в теперішній час (утриманство) зі зростанням суб'єктності (за рахунок власних ресурсів) в майбутньому.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у дослідженні соціально-психологічних механізмів економічного самовизначення студентської молоді в умовах суспільних змін.

Література:

1. Журавлев А.Л., Купрейченко А.Б. Экономическое самоопределение: Теория и эмпирические исследования. Москва : Ин-т психологии РАН, 2007. 478 с.
2. Сич В.М., Сич В.О. Особливості конфігурації структурних складових економічного самовизначення студентської молоді. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2014. Випуск 24. С. 611–620.
3. Соціально-психологічне забезпечення економічної соціалізації молоді: монографія / Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі, О.В. Лавренко, Т.І. Мельничук]; за ред. Н.М. Дембицької. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2018. 346 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>.
4. Соціально-психологічні закономірності становлення економічної культури молоді: монографія / В.В. Москаленко, О.В. Лавренко, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.; за ред. В.В. Москаленко. Київ, 2015. 399 с.
5. Хащенко Т.Г. Экономическая субъектность личности агрария как предиктор его экономической активности. *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*. 2015. № 7. с. 369–385. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskayasubektnost-lichnosti-agrariyakaak-prediktor-ego-ekonomicheskoy-aktivnosti>.
6. Хитрош Л.В. Соціально-психологічні чинники суб'єктного самовизначення студентської молоді в системі економічних відносин: автореф. дис... канд. психолог. наук: 19.00.05 / Східноукр. нац. ун-т ім. Володимира Дала. Луганськ, 2012. 20 с.

References:

1. Zhuravlev, A.L., Kuprejchenko, A.B. (2007). Jekonomicheskoe samoopredelenie: Teorija i jempiricheskie issledovanija. Moskva: In-t psihologii RAN, 478 p.
2. Sych, V.M., Sych, V.O. (2014). Osoblyvosti konfiguratsii strukturnykh skladovykh ekonomichnoho samovyznachennia studentskoi molodi. *Problemy suchasnoi psykhologii*. Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka. Instytut psykhologii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv, Vyp. 24. P. 611–620.
3. Dembicka, N.M., Zubiashvili, I.K., Lavrenko, O.V., Melnichuk, T.I. (2018). Socialno-psihologichne zabezpechennya ekonomichnoyi socializaciyi molodi: monografiya [Elektronnij resurs] / za red. N.M. Dembickoyi. Kiyiv: Instytut psihologiyi imeni G.S.Kostyuka NAPN Ukrayini, 346 p. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/712474>.
4. Moskalenko V.V., Lavrenko O.V., Dembicka N.M., Zubiashvili I.K. [ta in.] (2015). Socialno-psihologichni zakonomirnosti stanovlennya ekonomichnoyi kulturi molodi: monografiya / za red. V.V. Moskalenko. Kiyiv: Pedagogichna dumka, 405 p.

5. Hashhenko, T.G. (2015). Jekonomicheskaja subektnost' lichnosti agrarija kak prediktor ee jekonomicheskoy aktivnosti. *Sovremennye issledovanija social'nyh problem (jelektronnyj nauchnyj zhurnal)*. № 7. P. 369–385. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskayasubektnost-lichnosti-agrariya-kak-prediktor-ego-ekonomicheskoy-aktivnosti//>.

6. Khytrosh L.V. (2012). Sotsialno-psykholohichni chynnyky sub`iektnoho samovyznachennia studentskoi molodi v systemi ekonomichnykh vidnosyn: avtoref. dys...kand.. psykhol. nauk: 19.00.05 / Skhidnoukr. nats. un-t im. Volodymyra Dalia. Luhansk, 2012. 20 p.